

En fynsk stereoskopfabrikant

Af *Åge Petersen*

Der er ikke langt fra det sted på Harndrup mark, hvor *Peter Lorens Fangel* blev født d. 17. juni 1837, til det hus i Nygade i Middelfart, hvor han døde d. 6. december 1922. Men mellem vugge og grav var vejene lange og krogede. De gik i dybe dale og på høje bjerge langs danske håndværkssvendes klassiske ruter i det Europa, som den gang, før århundredeskiftet, var et frit arbejdsmarked for alle dygtige håndværkssvende. Meget havde Fangel set og oplevet, mangt havde hans tanker arbejdet med. Den dag, han døde, var det sidste, han ønskede sig, nogle pebermynter, som skulle skaffe ham det tabte vejr tilbage. Men døden havde ingen stunder. Da budet med bolcherne kom tilbage, var den gamle død.

Lysset så Peter Fangel i et hus, kaldet Knevelsholm, på Harndrup mark. Hans forældre, som stammede fra Fangel – deraf navnet – flyttede senere til Graderup, hvor faderen drev en ligkisteforretning sammen med sit snedkeri. Der blev født 15 børn i familien, men som tilfældet ofte var den gang, døde flere som spæde. Peters bedstemor lærte ham bogstaver og tal allerede, da han var 4 år. Efter konfirmationen måtte Peter gå i snedkerlære i faderens forretning, men han gjorde det forbandet nødtigt. „Jeg blev tvunget til værkstedet, hvad jeg ikke havde lyst til“, skriver han i sine livserindringer, der foreligger som manuskript i Middelfart byhistoriske arkiv.

En dag i september 1857 lægger Peter Fangel de hjemlige trængsler bag sig. Han går i land i Flensborg og fortsætter over Hamburg til Berlin. I Berlin møder han en lærekammerat, Jacob Andersen fra Bro skov, som skaffer ham arbejde hos sin mester. De to lærekammerater flytter sammen. En aften henter Jacob øl, kommer tilbage

Peter Lorens Fangel (1837–1922)

med dunken og sætter den hårdt på bordet i et mørkt værelse, idet han siger: Her er øllet! Så opdager han, at han har taget fejl af etagerne. Fangel huskede denne lille episode, da han skrev sine livserindringer.

Fangel vandrer snart videre gennem Potsdam, ser slotshaven ved Sans Souci, fortsætter over Wittenberg, passerer i skærende frost den prøjsisk-saksiske grænse og når til Dresden, hvor han måler den gamle Elb-bro til at være 552 skridt lang og 21 skridt bred. I Dresden finder Fangel et værksted, hvor han arbejder i to måneder, men d. 25. april bliver længselen efter Wien for stor. Hvad gør man så? Tager sin afregning og vandrer ud ad landevejen mod Donau-staden. „Vejen her er meget smuk“, skriver han efter at have

passeret den østrigske grænse, „her er megen skov, mange kilder, brusende bække. Teplitz prydes af mange frugthaver. Kilderne har fra 20 til 40 graders varme, her tog jeg et bad, og gik videre til Prag.“

Gennem Prag og Bøhmen går turen til vandringens mål, og Fangel bliver i Wien i to år. Han får arbejde på et værksted, hvor der udelukkende laves snedkerarbejde til officerssadler. Sin første fridag bruger han til at prøve på at finde en onkels grav, men det mislykkes. Fritiden udnyttes godt. Han går til tegne- og regnekursus hos en ungare, der hedder Bauer. Især regneundervisningen interesserer ham. Men den muntre side af de rejsende håndværkssvendes tilværelse forsømmer han dog ikke ganske. Han slutter nært venskab med en kammerat fra Bayern og en fra Bøhmen. En dag er de ude at smage på den ny vin. Den er de tre kammerater for stærk, så det ender med, at de tumler om på vejen, kommer for sent til toget, og må tage med en omnibus til Wien. Da de når tilbage, synes Fangel ikke om at gå hjem, men spadserer i stedet en tur i byens udkant i et sådant velbefindende, at han, da han siden i Middelfart mindes begivenheden, nok kunne ønske sig endnu en gang at prøve en rus i ægte naturvin. På sin 23 års fødselsdag oplever Fangel et voldsomt haglvejr. Haglene ligger i en alens højde i Wiens gader.

Videre går vandringen til Graz. Arbejde er der nok af, men d. 14. september bryder Fangel op. Han står den dag og støver sin høvlebænk af, og mesteren siger til ham: „Man skulle næsten tro, du ville rejse?“ Svaret er et ønske om afregning. Man finder sig ikke i noget. Målet bliver München, og vandringen går gennem de østrigske alper. Fangel er trods alt ikke bjergbestiger, så turen er ved at blive ham for drøj, men gæstfrie bjergboere byder ham inden for. I Johanthal spiser han pandekager, bagt af en bondekone, som ustandseligt røg pibe. Hans dagsvandring er præget af den mægtige natur med stejle bjergsider, dunkle granskove og vildt brusende floder, der er vide syn på blånende bjerge, og der er trange dalstrøg.

Mødet med München bliver ikke behageligt. Grænsepolitiet finder en formel fejl i Fangels vandrebog, og da betjenten åbenbart ikke har

lyse minder fra sin deltagelse i tre-årskrigen mod Danmark, sætter han Fangel i arresten. Herfra løslades han dog dagen efter. Den 24. marts lader Fangel sit pas visere til Lindau og giver sig atter på vej. I Württemberg bydes han på stegte frølår, men afslår. 29. marts når Fangel den lille by Lindau på en ø i Bodensøen, og herfra ser han for første gang de schweiziske alpers snedækte tinder. I Zürich står en høvlebænk og venter på ham, samt en god arbejdskammerat, Ferdinand Dehler. Dehlers far var kammertjener hos prins Albert, dronning Victorias mand. Zürich kan være god nok, men Fangel er på vandring, og turen går videre til Bern.

Ved sin ankomst hertil melder Fangel sig ind i Arbeiter Bildungs Verein, og bevarer sit medlemskab i denne forening, til han rejser fra Schweiz d. 17. juni 1865.

I august forlader Fangel Bern for at drage til Genf. Da han træder ind i et snedkerværksted, vender en mand sig fra sin høvlebænk. Det er den gamle lære-kammerat fra Bro mark, Jacob Andersen, som Fangel traf i Berlin og siden i Wien. Jacob siger: „Nu skal fanden lyne i din hals er du *nu* her?“ Jo, verden er lille for et par raske håndværks-svende. Fangel fik arbejde hos Jacobs mester og var der i tre år.

Arbejderforeningen holder kort efter generalforsamling. Man har opdaget, at Fangel regner godt, og vælger ham ind i bestyrelsen. Håndværkersvendene er utilfredse med gæstehusenes forplejning, så de starter for fælles regning et pensionat, som går på bedste måde, også efter at en kammerat har vist sig at være svingagtig. Fangel kommer også i bestyrelsen for svendenes sygekasse. Iøvrigt har oplysningsforeningen sangkor, gymnastikhold og diskussionsmøder. Møderne deltager Fangel i med iver. Det er socialistiske tanker, der drøftes på grundlag af de tyske teoretikers skrifter. Man drøfter brugsforeninger og produktionsforeninger. Der udover får Fangel tid til at tage undervisning i fransk.

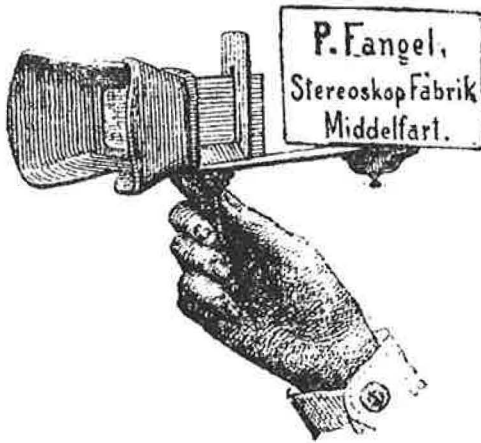
I Genf ser Fangel en af socialismens pionerer, Ferdinand Lasalle, det tyske socialdemokratis store teoretiker, Marx's samtidige og gode ven. Men Fangel hører ikke Lasalle, for da han ser ham for

første og sidste gang, er Lasalle død. Den 27. august havde Lasalle duelleret med en russisk fyrste – stridens genstand var en bayersk ministerdatter ved navn Helene – og et pistolskud havde såret Lasalle dødeligt. Han bragtes til Genf, hvor han dør d. 31. august på sit hotel. Lasalles lig lægges frem til offentlig beskuelse, og blandt dem, der ser den store afdøde, er også den fynske snedkersvend. I arbejderforeningen er der bagefter strid om foreningens sangkors medvirken ved en sørgehøjtidelighed for Lasalle. Nogle er utilfredse med, at sangkoret har medvirket, men et fiffigt hoved får sagen ordnet med en bemærkning om, at de sange, der blev sunget, slet ikke var indøvet for foreningens penge.

Mens Fangel en overgang er præsident for arbejdernes spiseselskab, ønsker man i Leipzig at oprette et lignende. I den anledning veksler Fangel breve med Leipzigforeningens formand, August Bebel – en anden af europæisk socialismes store teoretikere. I danske aviser følger Fangel ellers krigen mellem Danmark og Tyskland i 1864. Fra Genf drager Fangel til Neuchatel og tager herfra en tur til Paris. Han har sin bror Christians adresse at gå efter, men da han kommer dér, får han at vide, at Christian lige er taget til Berlin. Fangel får set Paris grundigt. Han vender tilbage til Schweiz, drager fra Basel atter ind i Tyskland, oplever Baden-Baden, Karlsruhe, Pforzheim og Stuttgart. Sidste sted deltager han i de tyske arbejderforeningers kongres, men da man ikke både kan arbejde og passe en kongres, må Fangel pantsætte sit ur. Til fods går turen videre til Frankfurt am Main. Her starter Fangel en bespisningsforening, og blandt de hjælpende piger er Elisabeth Tharn, som bliver hans forlovede.

I juli 1867 drager Fangel hjem til Danmark i den hensigt at hjælpe sin far over visse vanskeligheder. Meningen er at vende tilbage til udlandet. Men det gik, som det er gået mange andre før og siden: Udlændighedens år var slut. Ved årsskiftet 1867–68 kommer Elisabeth fra Frankfurt til Danmark, og de gifter sig i februar.

Fangel slår sig ned i Nygade i Middelfart, men det giver kun

Reklametryksag for Fangels amerikanske stereoskoper (1889)

småt at være snedker. I 1872 begynder Fangel så at lave stereoskoper, et apparat, gennem hvilket man betragter to ens billeder, optaget samtidig med fotografiapparater, det ene 7 centimeter til højre for det andet. De syv centimeter svarer til afstanden mellem et menneskes øjne, og denne fremgangsmåde får det til at se ud, som om billederne har dybde. Det var en nymodens ting i Danmark, så den skulle først indarbejdes. Falitten truer, men lidt efter lidt kommer der gang i sagerne, og efterhånden kan han sælge 400 apparater om året. Ideen havde Fangel fået under sin tur til Paris, hvor han havde købt et stereoskop og 12 fotografier. Fangel får kunder i København, Hamburg og Berlin. I begyndelsen arbejder han til kl. 19 på sit værksted med almindeligt snedkerarbejde. Så siger han „fyraften“ – og sætter sig ind til familien i stuen og begynder at samle stereoskoper. Kone og børn må hjælpe til. Børnene får „akkordbetaling“, men hvad de tjener bliver ikke brugt. Deres penge bliver sat på en sparekassebog, som først må hæves ved konfirmationen.

Der mangler fotografier til stereoskoperne. Dem finder Fangel i Hamburg, hvor han køber 250. De bruges til en serie, som kal-

des „Jorden rundt i 80 billeder“. Han arrangerer udstillinger ud over landet. Derved får han også forbindelse med en række forhandlere. Men de klager over manglen på danske motiver. Hvad gør man så? Bygger sit eget fotografiapparat! Med det rejser Fangel i de følgende år land og rige rundt og fotograferer kønne steder eller særlige begivenheder. Det bliver til over 7,000 plader. De findes den dag i dag i Middelfart Museum. Fangel får en kunde i U.S.A., til hvem han sender fotografier til stereoskopoper. Fotografierne sælges til danske, som gennem billederne kan mindes deres hjemegn. Men det fordrer alt sammen en ustandselig rejsen ud og hjem. Fangel er på færde over hele landet. Hvis aviserne den gang havde brugt fotografier, var han blevet den første pressefotograf. Men Fangel glemmer ikke de hjemlige begivenheder. Da arbejderne i Middelfart i 1896 holder deres første majdemonstration, ligger Fangel på taget af hotelomnibussen, der kører foran processionen, og fotograferer det hele. Når han giver tegn, standser processionen, og billederne bliver taget.

Men den rastløse færden for det daglige brød er ham ikke nok. Han er med til at starte flere lokale foreninger, bl.a. Den folkelige Læseforening, der senere bliver til Folkebiblioteket. Han tror på, at den jævne mand gennem oplysning kan skabe sig bedre vilkår. Fangel holder sine sprogkundskaber vedlige, sysler også noget med italiensk. I sene nattetimer sidder han og regner matematiske opgaver. Da valgloven skal laves om, udfinder han en ny metode til nøjagtig beregning af mandaterne og sender forslaget til rigsdagen. Men det er ham alt sammen ikke nok. Han arbejder også med at forædle frugtsorter – og finder desuden ud af, at det udmærket kan lade sig gøre at avle kartofler to gange i løbet af sommeren. Endda får han også tid til at have elever i sprog – og det er gratis.

I sin bog „Minder fra Middelfart“ (Udgiverselskabet i Middelfart 1971) har Marie Suhr, der boede i samme gade som Fangel, givet følgende skildring af familien: „Fangels var et par meget særpræ-

Fangels stereoskopfabrik i funktion. Et arbejdende familiekollektiv bestående af fabrikanten, hans hustru og mor samt ægteparrets seks døtre

gede mennesker, der levede livet på deres egen aparte måde. Madam Fangel var tysk af fødsel, og hun talte alle dage med tydelig tysk akcent. De levede helst af produkter fra egen have og mælken fra deres geder. De havde altid to geder, der græssede i grøften på Bjergbanksvej, hvor madam Fangel trak dem om henad formiddagen, og hentede dem hjem igen om aftenen. Var deres levevis ejendommelig, var deres opvarmningsmateriale lige så. Det bestod af spåner, findelt bark; sidstnævnte lå ofte i store dynger ved siden af huset; barken har sikkert været affald fra garverierne. Hvis spåner og bark var brugt op, hentede Fangel nedfaldent løv fra skoven, og dette blev kørt hjem i sække, anbragt på en gammel barnevogn, hvor kalechen var fjernet. Samme barnevogn blev brugt, når Fangel drog ud i landet for at fotografere, så havde han fotografiapparatet og anden bagage anbragt på den temmelig antikke

barnevogn med træhjul. Fangel kom ofte til mine forældre vinteraftener og fik kaffe og en passiar. Han talte gerne om sine oplevelser fra ungdommen og var en glimrende fortæller. Han yndede også at redegøre for, hvor billigt han kunne leve, og det kunne alle andre også, hvis de ville.“

Familien blev stor. Der kom efterhånden seks døtre, der alle blev meget smukke. Men en dag opdager den travle mand, at han er blevet alene. Konen er død og børnene fløjet af reden. Nu bliver hans vaner den ensommes. På loftet står hans kiste, som han engang har betalt en malerlæring to kroner for at male. Den halve del af døgnnet tilbringer han i sengen. Det er billigst, især om vinteren, for så spares det dyre brændsel. Undertiden besøger han venner og bekendte, men, sukker han i sine efterladte erindringer, til mig kommer der aldrig nogen. Så må han leve med sine minder, som kommer til ham i stuen i Nygade: Dagene i Wien, kirsebærtræerne, der spejlede sig i Bodensøen, solen, der farvede alpernes sne rød, mødet med Elisabeth i Frankfurt, rejserne til Danmarks fjerneste kroge, og det giver et sæt i den gamle, når døren går op og et barn siger: Jeg skulle spørge fra mor, om vi kunne købe nogle af de gule æbler.

Vandringsmanden er blevet træt, langt har hans fødder båret ham, vidt har hans tanker strejft, mangt har hans hænder skabt, stridt har han for sig og sine, men rig på jordisk gods er han aldrig blevet. Nu er det december, kakkelovnen skal have brænde. Det ligger på loftet. Han kan selv hente det. Ingen skal hjælpe ham. Han har kunnet selv alle sine dage, så kan han også nu. Hvis blot den venlige nabokone vil hente ham de pebermynter, så hjælper de nok mod decemberkulden og mørket, der har lagt sig så sært tungt over brystet.